

De circulaire economie: het pionieren voorbij?

Paddenstoelen op koffiedik kweken: het is inmiddels het schoolvoorbeeld van de circulaire economie, het idee van een economie met gesloten kringlopen. GRO (Green Recycled Organics) in Amsterdam, RotterZwam in Rotterdam, ZuiderZwam in Tilburg en PermaFungi in Brussel zijn slechts enkele van de namen die koffiepriet een tweede leven gunnen. Deze circulaire startups zijn niet alleen druk met het optimaliseren van hun productiesysteem en businessmodel: het zijn veelgevraagde projecten op de podia van de vele circulaire meetups die inmiddels plaatsvinden in de lage landen. De circulaire economie is hot.

AUTEUR Socrates Schouten

Socrates Schouten (1985) is onderzoeker en conceptontwikkelaar bij Waag Society, instituut voor kunst, wetenschap en technologie.

Hij publiceerde *De circulaire economie: waarom productie, consumptie en groei fundamenteel anders moeten* (Editie Leesmagazijn, 2016).

De verklaring? Het is gewoon een goed verhaal. Al die jaren hebben we de zwarte derrie weggegooid terwijl er goud onder onze handen bleek te liggen. Volgens de Vlaamse ondernemer en denker Gunter Pauli kunnen oesterzwammen gekweekt op de prut van ons bakje troost wel zes keer meer geld in het laatje brengen dan de koffie zelf (tv-programma *Tegenlicht*, 2 april 2017). Zés keer de omzet van Nescafé, DE, Segafreddo, Illy, Peeze, Van Nelle, Starbucks en de rest bij elkaar! De koffiesector is goed voor een slordige honderd miljard dollar per jaar, dus dat is niet mis.

Pionierseconomie: een goede zaak?

Het is een goed verhaal, maar toch bekruipt mij enige twijfel. Is dit nou waar het over gaat, de kringlooeconomie? Zijn de 'gezellige' voorbeelden zoals oesterzwammen uit koffiedik, of de circulaire (huur)jeans van Mud Jeans, of de afgedankte jeans die het circulaire paviljoen van ABN AMRO in Amsterdam isoleren, wel voorbeelden die ons wegwijs maken in de zo belangrijke ombouw van de economie? Om de economie van zulke circulaire businessmodellen te begrijpen, helpt het om een, jawel, ecologische bril op te zetten. Dan zien wij het volgende. Koffiedikzwammen en vergelijkbare projecten zijn de pioniersvegetatie van de groene economie. Pioniersvegetatie is het type begroeiing dat als eerste opschiet nadat een nieuw bioom, ofwel een nieuw landschap is ontstaan. Pionierssoorten hanteren de tactiek van gratis en opportunistisch groeien op wat beschikbaar is. Dat wil niet zeggen dat pioniers het makkelijk hebben – het is vaak juist enorm behelpen – maar dat de randvoorwaarden van hun bestaan uitermate tijdelijk en uniek zijn.

De doorsnee creatief-circulaire pionier maakt vrijwel zonder uitzondering gebruik van substraten (grondstoffen zoals koffiedik) of habitats (productiefactoren zoals machinerie of vastgoed) die uit de economische wind zijn gehouden. Of om het platter te zeggen: hij krijgt de koffiedik, de machine of het pand zo goed als gratis. Hij dankt dit dan aan de goedertierenheid van bijvoorbeeld de lokale overheid, een lokaal bedrijf of een aangeschreven fonds. Of er ligt ergens een berg grondstof te wachten waar nog niemand aan had gedacht. In elk geval gaat het om incidentele middelen die na vijf

Koffiedikzwammen zijn de pioniersvegetatie van de groene economie.

tot tien jaar niet meer op die ene specifieke manier, voor die ene leuke ondernemer, beschikbaar zijn. Na die periode zijn er ineens veel meer factoren die mee gaan tellen in de marginale kosten. De klik trouwe afnemers zoals vrienden en familie kan de schoorsteen ook niet rokend houden.

De vraag is: waar willen we vervolgens heen met het model? In pionierssystemen maken de eerste, eenjarige soorten geleidelijk plaats voor meerjarige planten en vindt er fors meer concurrentie plaats. Na enige tijd echter schept dit successiesysteem de omstandigheden voor planten die beter gedijen en eigen zijn aan de (voedings)bodem en de complexe omstandigheden. Na diverse successies vormt zich – in de economie van de natuur althans – een duurzame nieuwe orde waarin concurrentie en samenwerking elkaar in een bijzondere balans houden.

Het kapitalisme loert mee

In de kapitalistische economie verloopt dit proces vergelijkbaar, maar vinden er veel meer verstoringen plaats. De climax van de kapitalistische economie is niet de diverse, energie-efficiënte en gebalanceerde orde van het ecosysteem, maar een droombeeld van geld en overvloed, en daarna nóg meer geld en overvloed.

Het is met de circulaire economie nog te bezien of we erin slagen de economie te ecologiseren. Veel circulaire denkers laten zich inderdaad inspireren door de natuur en tonen passie voor een betere wereld. Toch lopen er ook veel figuren rond, die in het circulaire idee vooral een mogelijkheid zien om meer te verkopen en meer te verdienen. Dat wordt dan goedgepraat omdat winst die op zo'n circulaire manier gemaakt is, geen schade zou aanrichten. Innovaties op het gebied van de IT, logistiek, energie, productie en recycling zouden een economie mogelijk maken waarin er zeer weinig beperkingen meer zijn aan het circuleren en vernieuwen van goederen. Spullen zijn in dit model zeer vluchtig, en geld fungeert – nog meer dan het nu al doet – als smeermiddel van de economie.

Maar daar tegenover staat een ingetogen circulaire visie, die mijns inziens goed aansluit bij de principes van permacultuur. In deze visie is de circulaire economie slechts één van een reeks structurele veranderingen in de maatschappij die noodzakelijk zijn om een hernieuwde balans tussen de menselijke activiteiten en het ecosysteem te vinden. De mogelijkheid om de markteconomie te laten draaien en groeien op immateriële dienstverlening wordt gewantwoord; de nadruk ligt meer op de vermindering van de

commerciële consumptie in het algemeen. Deze circulaire versie draait op individuen en gemeenschappen die goederen en diensten zelf (her)produceren en daartoe de middelen en vaardigheden bezitten. De oplossing voor het grondstoffenvraagstuk in dit denken is een trage economische circulatie van kwalitatief hoogwaardige materialen. Het in eigen beheer hebben zorgt voor een zorgvuldiger omgang met spullen, en vermindert de rol van geld als spaar- en smeermiddel. Het observeren van de lokale omstandigheden en mogelijkheden en het daarbinnen aandachtsvol combineren van veerkrachtige, compacte productiesystemen is daarin het devies. In het beroemde boek *Cradle to Cradle* van Michael Braungart en William McDonough (2002) is dit denken schitterend uitgewerkt. De auteurs zijn misschien wat meer geneigd naar kapitalistisch-industriële modellen, maar verder vertonen hun ideeën sterke verwantschappen met typische permacultuurprincipes.

Vier scenario's

Terug naar de circulaire pioniers. De voorbeelden die we veel in magazines en debatavonden aantreffen, vormen dus nog niet het veerkrachtige en houdbare systeem dat wij wensen. Daarom stel ik de vraag: welke scenario's zijn er voor de circulaire successie ná de pioniersfase? Ik presenteer er hier vier, gezien vanuit het perspectief van de jonge circulaire onderneming. Aspirant-oesterzwammenkwekers, opgelet!

Scenario 1: De competitieve business

In dit scenario blijkt de business ook in een meer volwassen concurrentieomgeving haal- en schaalbaar. Dat is prachtig, maar het groepje vrienden dat ooit spelenderwijs aan het initiatief begon, zal concessies moeten doen. Ten eerste zal je zin moeten hebben in het 'echte' ondernemerschap, waarbij winstgevendheid toch de grote toetssteen blijkt, en de regeldruk toch best hoog. Veel van de oorspronkelijke flair kan niet meer worden volgehouden. Je vervoerde eerst alles per zeilboot en bakfiets, of de grondstof kwam van die leuke hobbyisten uit de wijk, of je zat op dat prachtige rauwe plekje pal naast de microbrouwerij. Deze bijzondere extra's leggen het stukje bij beetje af tegen de aandacht die naar de *core business* gaat. Spreekt het je aan? Ga ervoor – meer circulaire bedrijvigheid is een must – maar wees je bewust van deze keerzijden van het 'markteconomisch succesvolle' scenario.

De circulaire economie: het pionieren voorbij?

Scenario 2: Publieke regie

In dit scenario is het circulaire concept duurzaam (als in 'volhoudbaar') doordat de grondstof in kwestie een bijzondere status krijgt, en daardoor gratis blijft. De oude schillenboer had zo'n model. In de schrepele (na)oorlogsjaren waren aardappelschillen geschikt veevoer en werden daarvoor van deur tot deur opgehaald. Er wisselde wel eens een penning van hand, maar dat was op basis van noodzaak en vertrouwen. De schillenboer was geen marktspeler, maar vervulde een publieke functie, die bovendien zeer contextgebonden was. Deze context en cultuur zijn echter antiquiteiten in de moderne consumptiemaatschappij. Misschien dat straks de koffieprutboer langs de deuren rijdt, maar veel vertrouwen heb ik er niet in. Het model dat nu nog het dichtste bij komt is het statiegeld: een publiek afgedwongen regeling die goed werkt voor een klein aantal soorten fles, en daarmee basta. Zowel in Vlaanderen als in Nederland strijdt men voor de uitbreiding van statiegeld zodat het systeem meer materiaal van de verbrandingsoven redt. In dit scenario is de 'zichtbare hand' van de overheid als eerste aan zet.

Scenario 3: De hippe nichemarkt

Je blijft zoals in de pioniersfase naast de zwammen vooral het 'verhaal' verkopen, en warempel, je vindt daarbij voldoende klandizie om het hoofd boven water te houden. Want er zijn best veel consumenten die bereid zijn te betalen voor een mooi product, hoor. Zo zorgt de third wave in de koffiebranche voor succesvolle branders en barretjes in vrijwel alle steden ter wereld, waarbij passie en winstgevendheid naast elkaar kunnen bestaan. Een klein, bijzonder initiatief dat oude duurzaamheidslogica op z'n

kop zet is misschien wel veel waardevoller dan het trage doormoderen van de grote jongens. Maar klein zal je blijven: zes keer de beurswaarde van Starbucks ligt echt niet in het verschiet.

Scenario 4: Een Nieuwe Economische Logica

Dit scenario is eigenwijs en weigert de status quo te accepteren. De beperkingen die in dit stuk aan de orde kwamen, zouden namelijk kunnen worden omgebogen, mits ze in samenhang worden aangepakt. Uit alle kleine verhalen zal dan een Groot Verhaal moeten ontstaan waarin de gewone mens ineens de opties krijgt die nu alleen nog in het kleine circuitje creatieve stedelingen bestaat. Hoezo dominantie van de consumptiemaatschappij? Hoezo kostenbesparing door schaalvergroting? Hoezo géén schillenboer? Op al deze dogma's en preken uit de kapitalistische kerk zijn antwoorden, maar dat is even flink maatschappelijk aanpoten. Het gaat dan om een deel technologische vernieuwingen, vooral sociale technologie: ICT, kleinschalige maak-faciliteiten, een deel sociaal plichtsbesef en een deel politieke durf zoals het weer durven benoemen van een publiek belang dat inspanning vergt van iedereen.

Een echte circulaire economie is geen eenvoudig doel en gaat om veel meer dan wat de markt kan presteren. Het vaart een koers tussen stoutmoedige industriële vernieuwing en de sobere economie van de aandacht. En zonder gekheid: de inzichten van permacultuur zijn bijzonder waardevol voor het herinrichten van het economisch systeem. Als we ons niet teveel het zand in de ogen laten strooien door startup-goeroes en kringloopkapitalisten, ligt er voor de circulaire economie nog buitengewoon veel moois in het verschiet.

Cartoon

